

Afsløringer af mindesten for faldne i Sønderjylland

- En undersøgelse af mindekulturen i Sønderjylland efter 1. verdenskrig.

Mindesmærke-Afsløringen i Aabenraa.

Vi bringer et Billede fra Mindestensafsløringen i Aabenraa i Søndags. Paa Talerstolen ved Siden af den af Kunstneren Johannes Bjerg udførte smukke Mindesten ses Biskop Amundsen, der holder Afsløringstalen. I Baggrunden ses Nikolaj Kirke.

(Billede bragt i avisen Hejmdal d. 20. november 1923.)

Indholdsfortegnelse

Abstract	2
Indledning	3
Forskningsoversigt	4
Metodeafsnit	5
Den sønderjyske krigsdeltagelse	7
Nationalistisk appel	8
<i>National orientering i mindekulturen</i>	8
<i>Selvopofrelse for en sag</i>	9
Kristen appel	11
<i>Mindestensafsløringen som erstatning for en begravelse</i>	11
<i>At finde trøst i Gud</i>	12
Formålet med mindeceremonier	14
<i>National identitet</i>	14
<i>Få folk tilbage i kirken</i>	16
<i>Kunstnerisk kulturarv</i>	17
<i>Individuel sorgbearbejdelse</i>	18
Konklusion	20
Materialeliste	21
<i>Trykt kildemateriale</i>	21
<i>Trykt litteratur</i>	21
<i>Hjemmesider</i>	22

Abstract

This paper examines the ceremonies held at unveilings of memorials for fallen soldiers of southern Jutland during World War 1. The ceremonies and speeches held at those occasions have been analysed on the basis of coverages of these ceremonies in newspapers. It has been concluded that the ceremonies had both a nationalistic and a religious appeal. Pastors, as well as the politician H.P. Hanssen, have created a narrative to suggest that, the fact that countrymen with Danish sympathies where fighting in the German army, resulted in southern Jutland's reunion with Denmark, and that it helped keep Denmark neutral during the war. This narrative has helped confirm the Danish identity in southern Jutland after the war, and might also have helped the bereaved in their mourning process, by giving their loss a meaning. The ceremonies may also have worked as a substitute for a funeral, and the pastors have tried to seek comfort in God, and the hope of salvation. This might have been an attempt to draw more people to the church, but the appeal in God, the mentioning of the name of the fallen, and the fact that the bereaved had a concrete place to focus their grief, might also have worked as a consolation.

Indledning

”Til Minde om dem vi mistede i den store Krig 1914-18.

*Fremmed Jord blev Eders Grav,
fremmed Haand vil Kranse binde.
Hav Tak for, hvad I gav.
Ære være Eders Minde.”*

Dette står der på den mindesten, som Jægerup sogns beboere rejste for sognets faldne i 1919.¹ Dette var et af de første mindesmærker for sønderjyder, der faldt i 1. verdenskrig, men mange flere fulgte.² I alt ca. 5270 mænd fra landsdelen kom aldrig hjem igen. Af disse er mange begravet på slagmarkerne, og de efterladte har derfor manglet et konkret sted at mindes deres kære og bearbejde sorgen. I mangel på gravsteder har man derfor rejst mindesmærker.³ Men hvad har formålet med disse mindesten været?

Denne opgave har til formål at belyse problemformuleringen: *Hvordan har man i perioden 1920-25 i Sønderjylland erindret faldne sønderjyske soldater i ceremonier holdt ved afsløringen af mindesten? I hvilket omfang har det primære formål med dette erindringsarbejde været at trøste de efterladte og hjælpe den individuelle sorgbearbejdelse, i forhold til at fremme politiske og institutionelle interesser?*

Til besvarelse vil der først kort blive redegjort for situationen i Sønderjylland under og umiddelbart efter krigen. Analysen af afsløringsceremonierne vil først fokusere på den nationalistiske appel, og derefter se på hvordan kristendommen har spillet en rolle i erindringen af de faldne. Derefter følger en diskussion af formålet med disse ceremonier.

Mindekulturen omkring faldne sønderjyder fra 1. verdenskrig er ikke et uudforsket emne. Det er især blevet belyst af historikeren Inge Adriansen. Hun har igennem sin analyse af både sønderjyske og andre danske mindesten belyst den politiske mening, man i årene efter krigen tillagde den sønderjyske deltagelse ved fronten på tysk side.⁴ Emnet er dog langt fra udtømt, og nærværende opgave vil læne sig op af Adriansens analyse og skal ses som et supplement til denne. Der er i den eksisterende forskning plads til en mere dybdegående analyse af ceremonierne holdt ved mindestenene, især i forbindelse med afsløringen af disse. Derudover er der i tidligere forskning hovedsageligt

¹ Hansen, 1933, s. 53

² Hansen, 1928, s. 37-55, 1929, s. 19-36 og 1930, s. 49-68, 1931, s. 22-37, 1932, s. 38-54 og 1933, s. 52-68

³ Adriansen, i Ariansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 269, 303 og 312

⁴ Adriansen, 2010 og Ariansen og Schultz Hansen, (red), 2006

fokuseret på det politiske aspekt af mindekulturen, hvor nærværende opgave også vil sætte fokus på de efterladtes individuelle sorgbearbejdelse.

Forskningsoversigt

Erindringskultur som omdrejningspunkt for historiske analyser har været meget udbredt de sidste par årtier. Også indenfor emnet 1. verdenskrig har erindring været et udgangspunkt for en væsentlig del af forskningen.⁵ Denne opgave vil dog udelukkende basere sig på litteratur om erindringen af de faldne, samt analyser af mindesmærker- og ceremonier. Denne forskning deler sig overordnet i to grupper. Den ene fokuserer på erindringen som en politisk handling med det formål bl.a. at styrke nationalisme. Den anden fokuserer mere på befolkningens behov for en mindekultur som et led i sorgbearbejdelsen efter f.eks. at have mistet et familiemedlem i krigen.⁶ Blandt den første gruppe er George Mosse en central forfatter med hans gennemgang af begrebet ”*The Myth of the war experience*” med fokus på Tyskland i *Fallen Soldiers – Reshaping the Memory of the World Wars*, 1990. Hans fokus ligger på, hvordan erindringen af 1. verdenskrig har været et redskab for den ekstreme højrefløj til at styrke nationalismen i mellemkrigstiden.⁷

Af forfattere med fokus på erindring som led i sorgbearbejdelse kan nævnes Jay Winter som helt central. Han har med værkerne *Sites of Memory, Sites of Mourning*, 1995 og *Remembering War – The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, 2006 bidraget med en analyse af mindeceremonier med fokus på den betydning det har haft for især forældre til faldne soldater. Ligeledes har Catharine Moriarty i artiklen ”Christian Iconography and First World War Memorials”, *Imperial War Museum Review*, 1991 lavet en analyse af, hvordan man i England har brugt kristne symboler og inddraget kirken i erindringen om faldne.⁸ Adrian Gregory bidrager ligeledes til forskningen om sorgbearbejdelsen efter krigen i *The Silence of Memory. Armistice Day 1919-46*, 1994, gennem sin analyse af ceremonier holdt ved jubilæer for våbenhvilen, samt denne ceremonis udvikling over tid.⁹ Alex King placerer sig i *Memorials of the Great War in Britain: The Symbolism and Politics of Remembrance*, 1998, som et link imellem fokus på erindringskulturens politiske formål, og forsøget på at hjælpe de efterladte med sorgen. Han udfordrer bl.a. ovennævnte tre for-

⁵ Se bl.a. Fussell, 1975, Hynes, 1990 og Prost, 1992

⁶ King, 1998, s. 6

⁷ Se også: Mayo, 1988 og Abousnnouga og Machin, 2010

⁸ Se også: Moriarty, 1995. Becker, 2010 har ligeledes fokus på kristendommen

⁹ Lignende analyser af erindringens udvikling over tid findes i: Todman, 2005 og Ypersele, 2010

fatteres tolkning af mindeceremonierne som noget, der har trøstet de efterladte, og argumenterer for, at der ligeledes har været et politisk formål med mindekulturen.

Om britiske mindstens fysiske udformning og placering har Furlong, Knight og Slocombe i ”They Shall not Grow Old” i *Cultural Trends*, 2002, Nr. 45, s. 1-42, bidraget med en sammenligning over tid, fra boerkrigen til koreakrigen.

Denne udenlandske litteratur vil i denne opgave fungere som inspiration til den sønderjyske analyse for bl.a. at se, om nationalisme og religion kommer til udtryk på samme måde i Sønderjylland som i andre europæiske lande. Der vil blive påpeget enkelte ligheder og forskelle især med Tyskland og England, men det er ikke formålet med opgaven at lave en decideret sammenligning mellem mindekulturen i Sønderjylland og andre europæiske lande.

Hvis man zoomer ind på Sønderjylland, er et centralt værk for den sønderjyske krigsoplevelse *Sønderjyderne og den store krig, 1914-1918*, 2006, red. af Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen. Inge Adriansen har yderligere bidraget til det sønderjyske forskningsfelt med sine erindringskulturelle analyser af danske og især sønderjyske mindesmærker for 1. verdenskrig i både førnævnte værk og i *Erindringssteder i Danmark* fra 2010. Hun har argumenteret for, hvordan man efter krigen i Sønderjylland hovedsageligt fandt en mening med krigen og de store tab, landsdelen havde lidt, ved at se krigen som den pris, man måtte betale for genforeningen med Danmark.¹⁰ Denne tolkning støttes af andre forskere, bl.a. Ingolf Hasse i hans bog *Genforeningsstenene i Sønderjylland*, 2008 og Bjarne Søndergaard Bendtsen i ”Marselisborgmonumentets mytekonstruktion” i tidskriftet *1066*, 2008, Nr. 2, s. 3-12.

Til sidst kan nævnes Rene Rasmussens artikel ”Aviser”, i opslagsværket *Sønderjylland A-Å*, red. af Inge Adriansen, et al., 2011, der beskriver baggrunden for sønderjyske aviser herunder bl.a. de aviser, denne opgaves kildemateriale bygger på.

Metodeafsnit

Erindring skal i denne opgave forstås som kollektiv erindring, altså hvordan en gruppe har fundet en fælles tolkning af fortiden. Begrebet knytter sig til Inge Adriansens definition af minde- og erindringskultur, som er ritualer afholdt ved erindringssteder, som for nærværende opgave er mindesmærker.¹¹

¹⁰ Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 294 og 314

¹¹ Adriansen, 2010, s. 21

Der er som kildemateriale til at belyse både den ceremoni, der blev afholdt ved afsløringen af mindesten for faldne i Sønderjylland, samt de taler, der blev holdt ved disse lejligheder, valgt avisartikler. Ceremonierne er ofte gengivet i avisen enten på dagen eller dagen efter afsløringen fandt sted. Til at belyse hvad formålet med mindeceremonierne har været, inddrages ligeledes fra aviserne enkelte debatindlæg i forbindelse med rejsningen af mindesten. Der er til opgaven blevet gennemgået tre aviser i perioden 1920 til 1925. Disse er *Hejmdal* (Aabenraa), *Modersmaalet* (Haderslev), og *Flensborg Avis* (Flensborg).¹² Disse aviser er blevet valgt, da de alle er dansksindede og har været meget udbredte i Sønderjylland både under krigen og efter genforeningen med Danmark. At aviserne har hjemme i forskellige større byer i Sønderjylland, sikrer at kildematerialet dækker landsdelen så geografisk bredt som muligt. Af de tre aviser er Flensborg Avis dog lidt et særtilfælde, da avisen efter genforeningen lå syd for grænsen. Dette svækker dog for nærværende analyse ikke avisen som kildemateriale, da bladet fortsatte med at være dansksindet og have størstedelen af sin læserskare nord for grænsen.¹³

De tre valgte aviser er efter genforeningen tilknyttet det danske parti Venstre. Det er dog ikke relevant for denne opgave, hvad avisens politiske holdning har været, da det er en gengivelse af en begivenhed, der er fokus for undersøgelsen, og ikke selve avisens holdninger.¹⁴

Ud over aviser til at belyse selve afsløringen af mindestenene er en serie af artikler ved navn ”Vore Faldnes Minde” udgivet i tidskriftet *Sprogforeningen Almanak*, i årene 1928-1933 også blevet gennemgået. Disse artikler gennemgår samtlige sønderjyske mindesten for faldne i verdenskrigen og gengiver inskriptioner på stenene, stenenes placering samt dato for afsløringen. Disse oplysninger bidrager ligeledes til nærværende analyse.¹⁵

Der er valgt at fokusere på afsløringen af mindesten frem for ceremonier holdt i forbindelse med jubilæer for våbenhvilen, da sidstnævnte sjældent er gengivet i avisen, samt at afsløringen af mindestenene nok er bedre til at belyse den oprindelige funktion, man havde tiltænkt mindesmærket. Derudover er analysen afgrænset til perioden 1920-1925. Denne periodeafgrænsning gavner analysen ved, at fokus ligger efter genforeningen, da bl.a. genforeningen i høj grad var med til at forme mindekulturen i Sønderjylland. At der ikke ses længere frem end 1925, bidrager til at få et meget umiddelbart billede af mindekulturen. Derudover er det ganske simpelt i de år, hvor de fleste min-

¹² Vil blive henvist til ved hhv. H (Hejmdal), M (Modersmaalet), og F (Flensborg Avis)

¹³ Rasmussen, i Adriansen, Dam-Jensen og Madsen, 2011, s. 31-33

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Hansen, 1928, s. 37-55, 1929, s. 19-36 og 1930, s. 49-68, 1931, s. 22-37, 1932, s. 38-54 og 1933, s. 52-68

desten er rejst.¹⁶ Det har ikke været opgavens formål at belyse en forandring i erindringsarbejdet, men snarere at belyse, hvordan man har forholdt sig til det enorme savn, landsdelen havde lidt, imens savnet stadig var friskt.

Hæmskoen ved det valgte kildemateriale er, at det ikke belyser, hvordan ceremonien og talen blev modtaget af de pårørende, og hvorvidt det hjalp deres sorgbearbejdelse. Dette vil derfor blive diskuteret på baggrund af bl.a. en teori om kollektivt traume af Jeffrey Alexander¹⁷, samt andre historikeres bud på erindringskulturens virkning i andre europæiske lande, her især England.

Den sønderjyske krigsdeltagelse

Da Tyskland d. 1. august 1914 erklærede Rusland krig efter skuddene i Sarajevo, blev det daværende tyske Sønderjylland inddraget i 1. verdenskrig. Mobiliseringsordren kom samme dag, og de første sønderjyske mænd måtte tage toget sydpå for at kæmpe for Tyskland i verdenskrigen, hvilket ofte ikke var noget, der vakte begejstring hos de dansksindede.¹⁸ Der var dog ingen, der begik faneflugt ved krigens udbrud, som man kunne have forventet. Dette skyldtes bl.a., at den danske bevægelse, herunder især den fremtrædende dansksindede politiker H.P. Hanssen, opfordrede de unge mænd til at blive og gøre deres pligt, da man i det lange løb mente, at det ville gavne den danske bevægelse mest.¹⁹ I alt ca. 30.000 sønderjyder tog i løbet af de fire år krigen varede rejsen til en af krigens fronter, og ca. 5270 kom ikke hjem igen.²⁰

Da våbenstilstanden indtraf d. 11. november 1918, havde Tyskland tabt krigen, hvilket gav Danmark mulighed for, i overensstemmelse med folkenes selvbestemmelsesret, at få en folkeafstemning om en ny dansk-tysk grænse med i Versaillestraktaten. Man inddelte Sønderjylland i tre afstemningszoner, hvor 1. zone stemte 75% dansk, og dermed blev indlemmet i kongeriget Danmark d. 15. juni 1920.²¹

Det var i dette krigsramte grænseområde, der netop havde skiftet nationalitet i overensstemmelse med flertallets ønske, at det store arbejde med at rejse mindsten for de lokale faldne fandt sted. Det skete hovedsageligt sognevis, hvor hvert sogn rejste en eller to mindsten for deres faldne. Langt de

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Alexander, 2013

¹⁸ Adriansen og Schultz Hansen, 2006, s. 13 og René Rasmussen i samme, s. 61-64

¹⁹ Svend Falkner Sørensen, i Adriansen og Schultz Hansen, 2006, s. 125

²⁰ Hansen, 1933, s. 68

²¹ ”Mindelunden for de Faldne fra Gammel Haderslev Sogn”, M: 03.7.22 og Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 294

fleste er rejst i 1921-22, men enkelte kom til senere. I midten af 1930'erne var der ca. 100 mindesten i Sønderjylland og kun Augustenborg sogn manglede et mindesmærke for de faldne.²²

Nationalistisk appel

National orientering i mindekulturen

Inge Adriansen har allerede arbejdet med den nationale orientering i mindesmærkekulturen. Hun argumenterer for, at der i de større byer ofte er et modsætningsforhold imellem dansk- og tysksindede, der dog kommer til udtryk på vidt forskellige måder i de forskellige købstæder. Derimod er der i landsognene sjældent dette modsætningsforhold. Enkelte mindesmærker er udelukkende tyske, men selvom langt størstedelen af mindestenene har danske inskriptioner, er stenen henvendt til både dansk- og tysksindede og indeholder desuden også navne på faldne af begge nationaliteter.²³

Hvis man derimod ser bort fra selve mindestenen og fokuserer på ceremonien, der blev afholdt i forbindelse med stenedes afsløring, er billedet et lidt andet. Enkelte taler er udelukkende målrettet tysksindede, som f.eks. pastor Burmeisters prædiken ved mindestenen i Tinglev. Han bruger en overvejende tysk retorik, der antyder, at krigen fik et andet udfald, end man havde ønsket.²⁴ I Udbjerg holdes ligeledes en prædiken på tysk, og der synges tyske salmer. Her lover advokat Todsén, at *"Skulde det ske, at vi igen skulde gaa i Kampen for det gamle Fædreland [Tyskland] (...) jert Forbillede skal staa foran os."*²⁵ Denne retorik minder mere om, hvad man kan se i Tyskland, hvor man har forsøgt at vække patriotisme og nationalisme, samt at glorificere krigen.²⁶ Både Udbjerg og Tinglev ligger helt nede ved 1920-grænsen.²⁷

I Sønderborg og Aabenraa var der, som Adriansen også påpeger, nationale spændinger, hvilket også ses ved afsløringen af mindestenene. I Sønderborg holdt man en fælles gudstjeneste, hvor man både sang danske og tyske salmer,²⁸ hvorimod man i Aabenraa holdt en dansk gudstjeneste, inden man afslørede stenen, og en tysk gudstjeneste efterfølgende.²⁹

²² Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 309

²³ Ibid. s. 309

²⁴ "Mindestensafsløringen paa Tinglev Kirkegaard", H: 14.8.22

²⁵ "Mindestensafsløringen i Sæd", H: 14.7.25

²⁶ Mosse, 1990, s. 6-7

²⁷ Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, S. 290

²⁸ "Mindestensafsløringen i Sønderborg", H: 22.5.23

²⁹ "Mindestensafsløringen i Aabenraa", H: 19.11.23

Disse eksempler er dog snarere undtagelsen end reglen. Selvom der på mindstene i de fleste sogne måske både står danske og tyske navne, og inskriptionen ofte er neutral, er de ceremonier, der blev holdt ved afsløringen af stenene, ofte overvejende dansksindede. I enkelte sammenhænge er Dannebrog blevet brugt i ceremonien som i Udsbøl, hvor det under gudstjenesten hang ved koret, og i Sønder-Hygum, hvor man brugte det til at dække stenen inden afsløringen.³⁰

Derudover er der gennemgående en retorik om, at man kæmpede for den fremmede sag³¹ og ”(...) *maatte stille sig i Rækkerne med og for vore Fjender.*”³², eller at man ”(...) *gik med i Kampen, fordi han følte det som en Pligt, mod sine venner, (...) og ikke som en Pligt mod Erobrerne, der havde røvet vort Land.*”³³ Man så langt fra sig selv som en del af Tyskland, der flere gange beskrives som fjenden, undertrykkere og erobrere.³⁴ Man får derfor det indtryk, når man læser avisartiklerne om mindstensafsløringer, at ceremonierne hovedsageligt har været rettet imod et dansksindet publikum.

Selvopofrelse for en sag

”*Større Kærlighed har ingen end denne, at han sætter Livet til for sine Venner*” er et meget populært vers i forbindelse med erindringen af de sønderjyder, der faldt i 1. verdenskrig. Man kan både finde mindetaler holdt over bibelverset, samt finde det indskrevet på mindesten.³⁵ Dette syn på de faldne som nogen, der har ofret sig for venner, lokalsamfundet og endda nationen, er meget dominerende i talerne holdt ved afsløringen af mindesten for de faldne. Selve selvopofrelsen blev set som et ideal i sig selv,³⁶ og sammenlignes enkelte gange med Jesu lidelse på korset.³⁷ Dette ideal ligger helt i forlængelse af, hvad man ser i andre lande. Både i England og Tyskland blev det at ofre sig for fædrelandet et ideal, som de levende måtte ære de døde for.³⁸ Men hvad var det lige præcis, man mente, de sønderjyske faldne havde ofret sig for? De fleste dansksindede sønderjyder så ikke

³⁰ ”Mindestensafsløring i Udsbøl”, H: 19.6.22 og ”Mindestensafsløringen i Sønder-Hygum”, H: 11.9.22

³¹ ”Mindefesten for de faldne i Ulkebøl”, H: 12.11.20 og ”Mindestensafsløringen i Frøslev”, F: 9.12.24

³² ”Rødding Frimenigheds Mindestensafsløring”, H: 11.9.22

³³ ”En smuk mindefest for en af vore faldne”, M: 12.9.21

³⁴ ”Mindesmærker”, F: 22.11.21, og ”Mindestensafsløringen i Brøns”, F: 17.6.24

³⁵ ”Mindestensafsløringen i Brøns”, F: 17.6.24 og ”Mindestensafsløring i Sød”, F: 14.7.25 og Hansen, 1930, s. 68

³⁶ Se bl.a. ”De faldnes Minde”, F: 15.6.24 og ”Mindestensafsløringen i Brøns”, F: 17.6.24

³⁷ ”Afsløringen af Mindesmærket for de faldne”, F: 27.3.22, og ”Afsløringen”, M: 07.6.24

³⁸ Mosse, 1990, s. 6 og 74-77 og Todman, 2005, s. 132

Tyskland som deres fædreland og havde desuden håbet på et tysk nederlag, da man vidste, at dette var den eneste mulighed, man havde for en genforening med Danmark.

Inge Adriansen har vist, at man efter krigen fandt den tolkning, at de dansksindede sønderjyder ved at gøre deres borgerpligt og tjene i krigen, havde gjort sig fortjent til den efterfølgende folkeafstemning, der medførte genforeningen. Denne påstand blev først fremført af H.P. Hanssen umiddelbart efter krigen og bed sig altså fast i sønderjyderne og danskerne. Det var en tolkning, man både kunne finde på selve mindestenene, samt mindestenenes placering, der ofte lå i tæt forbindelse med genforeningssten.³⁹

Denne tolkning af krigen kan også ses i forbindelse med afsløringen af mindesten for faldne sønderjyder. Det nævnes både direkte og indirekte. Indirekte hentydninger ses ofte i vers på mindesten som f.eks.: ”*De, som saa med Graad, skulle høste med Frydesang*”⁴⁰ der hentyder, at de faldne ved deres selvopofrelse og deltagelse i krigen havde medvirket til en positiv fremgang, man let kunne tolke som genforeningen med Danmark. Der er også mange direkte koblinger imellem sønderjydernes deltagelse i krigen og genforeningen, selvom der er delte meninger om, hvem man skal takke. Mange mente, at krigsdeltagelsen og de mange tabte menneskeliv var en direkte årsag til genforeningen.⁴¹ Andre takker Gud for at lade: ”(*...*) vort store Haab gaa i Opfyldelse, og vi kom hjem igen til (*...*) vort gamle Fædreland.”⁴² Fælles er det, at man tillægger krigsdeltagelsen en mening og dermed ikke mener, at de faldne gav deres liv forgæves.

Men ifølge H.P. Hanssen er genforeningen ikke det eneste sønderjyderne opnåede ved at følge pligtens bud og deltage i krigen. I det gennemgåede kildemateriale er der fundet to taler holdt af ham ved afsløringen af mindesten, og i begge taler fremhæver han en helt anden årsag til, at offeret ikke var forgæves, nemlig den at det holdt Danmark ude af krigen. Både før og under krigen frygtede man fra dansk side, at Tyskland ville betvivle Danmarks neutralitet og besætte landet for at forhindre en alliance imellem Danmark og England. H.P. Hanssen argumenterer for, at det at sønderjyderne ikke flygtede til Danmark, overbeviste Berlin om Danmarks godvillighed, og at det dermed var en vigtig årsag til, at Danmark ikke blev inddraget i 1. verdenskrig.⁴³ Om dette har været tilfældet, eller er en tolkning af krigen, der har virket troværdig hos befolkningen, er ikke muligt at sige

³⁹ Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 294 og 314

⁴⁰ Hansen, 1929, s. 25 og Hansen, 1930, s. 49

⁴¹ ”Mindestensafsløring i Skodborg”, M: 12.6.22, og ”Mindestensafsløringen i Brøns”, F: 17.6.24, og ”Mindestensafsløringen i Aabenraa”, H: 19.11.23

⁴² ”Vi glemmer ikke vore Faldne”, H: 19.12.21. Se også: ”De faldnes Minde”, M: 13.6.21

⁴³ ”Mindestensafsløringen i Skodborg”, M: 12.6.22 og ”Mindestensafsløringen i Aabenraa”, H: 19.11.23

ud fra det gennemgåede kildemateriale. Ud over de to gange tolkningen bliver fremført af H.P. Hanssen, bliver noget lignende kun antydnet enkelte gange, bl.a. til kaffebordet efter mindstensafsløringen i Gammel Haderslev Sogn: ”(...) *det, at de fleste gik med [i krigen], blev noget, der var med til at sætte en Skanse for vort Fædreland Danmark.*”⁴⁴ Denne tale er holdt under en måned efter den første af H.P. Hanssens omtalte taler fandt sted. Det kunne derfor tyde på, at tolkningen i hvert fald til en vis grad har bundfældet sig hos lytterne. Ligeledes siger Kirkeældste Jørgensen i september 1922: ”*Ved de bragte Ofre holdtes Krigen og dens Ødelæggelser borte fra Danmark.*”⁴⁵

Hvor udbredt tolkningen end har været, er det dog alligevel interessant, da man på den måde siger, at de sønderjyske krigsdeltagere ikke kun ofrede sig for vennerne og for lokalsamfundet, altså Sønderjylland, men at offeret var for hele Danmark, der dermed skylder de faldne fædrelandets tak.⁴⁶ På den måde er der til en vis grad en lignende retorik i Sønderjylland, som man finder i andre krigsdeltagende lande, selvom man må sige, at situationen er en noget andet.

Kristen appel

Mindestensafsløringen som erstatning for en begravelse

Af de ca. 5270 sønderjyder, der faldt i verdenskrigen, blev kun en lille del begravet i deres hjemstavn i Sønderjylland. De fleste soldater er blevet begravet ved fronten, hvor de faldt, og i mange tilfælde har man slet ikke haft et lig at begrave, hverken ved fronten eller hjemme.⁴⁷ Catharine Moriarty fremsætter i sin analyse af britiske mindesmærker den teori, at afsløringsceremonierne for mindesmærker for faldne, samt mindestenene i høj grad fungerede som en erstatning for en begravelse og et gravsted i de tilfælde, hvor man ikke havde et lig.⁴⁸

At dette også har været tilfældet i Sønderjylland virker sandsynligt. Det ses bl.a. ved, at størstedelen af mindesmærkerne står på en kirkegård. Hvis man gennemgår *Sprogforeningens Almanak* kan man se, at hele 78 mindesten står på eller i forbindelse med en kirkegård, og kun fem står i sogne-

⁴⁴ ”Mindelunden for de Faldne fra Gammel Haderslev Sogn”, M: 3.7.22

⁴⁵ ”Mindestensafsløringen i Sønder-Hygum”, H: 11.9.22

⁴⁶ ”Mindestensafsløringen i Skodborg”, M: 12.6.22 og ”Mindestensafsløringen i Aabenraa”, H: 19.11.23

⁴⁷ Hansen, 1928, s. 37-38

⁴⁸ Moriarty, 1991, s. 66

nes sekulære sfærer.⁴⁹ Til sammenligning er det i Storbritannien kun 57% af mindesmærkerne for 1. verdenskrig, der er opsat i forbindelse med kirker.⁵⁰

Derudover minder også selve afsløringsceremonien om en begravelsesceremoni. Oftest starter man i kirken, hvor præsten holder en prædiken. Derefter fortsætter menigheden ud til stenen, der afsløres, og der holdes som regel endnu en tale. Efterfølgende er der som oftest kaffebord.⁵¹ I flere sammenhænge har man på dagen for afsløringen flaget på halv i hele sognet,⁵² og ser man på de salmer, som blev sunget ved ceremonierne, er de også overvejende begravelsessalmer.⁵³ Som nogle af de mest populære kan nævnes ”Den store hvide flok vi se”⁵⁴ og ”Til himlene rækker din miskundhed Gud”.⁵⁵

At finde trøst i Gud

Et centralt tema for mange prædikener holdt ved afsløringen af mindesten er spørgsmålet: ”Hvorfor”. Dette forsøger præsten ofte at besvare ud fra et kristent synspunkt. I nogle tilfælde er svaret, at vi ikke kan forstå Guds hensigt med krigen, men at vi må stole på, at Guds ærinde altid er det gode.⁵⁶ Dette budskab ses også ofte på mindestenenes inskriptioner: ”*Hvad jeg gør, ved Du ikke nu, men Du skal forstaa den siden efter.*”⁵⁷ Ofte har præsten dog et bud på, hvad man fik ud af krigen: ”*Maatte det bringe os til bedre at forstaa Livets og Dødens Alvor og Forsoningens Budskab. Ja, da var de ikke død forgæves.*”⁵⁸ At krigens gru har bragt både de mænd, der kæmpede og faldt på slagmarkene, men også de efterladte og sørgende tættere på Gud, er en populær tese i de mindetjenester, der blev afholdt ved afsløringen af mindesmærkerne.⁵⁹ Nogle udtrykker endda meget klart den holdning, at krigen blev forårsaget af Gud for at styrke folk i troen: ”*De tunge Stunder,*

⁴⁹ Der er dog 15 sten, hvor der ikke er gjort rede for placeringen. Hansen, 1928, s. 37-55, 1929, s. 19-36, 1930, s. 49-68, 1931, s. 22-37, 1932, s. 38-54 og 1933, s. 52-68

⁵⁰ Furlong, Knight og Slocombe, 2002, s. 14

⁵¹ Se bl.a.: ”Mindestensafsløring i Udsbøl” H: 19.6.22 og ”Mindesmærket for de faldne”, F: 8.6.22

⁵² Se bl.a.: ”Mindestensafsløringen i Brøns”, F: 17.6.24 og ”Mindestensafsløringen i Vedsted”, H: 30.12.21

⁵³ Den Danske Salmebog Online – ”Salmer til begravelse”

⁵⁴ Se bl.a.: ”Mindestensafsløringen i Aabenraa”, H: 19.11.23, ”Mindestensafsløringen i Skodborg”, M: 12.6.22 og ”Til Minde om de Faldne og de Savnede”, M: 24.5.23

⁵⁵ Se bl.a.: ”Mindefesten for de faldne i Ulkebøl”, H: 12.11.20 og ”De faldnes Minde”, M: 13.6.21,

⁵⁶ ”Krigens Ofre”, F: 14.5.22, ”Afsløringen af Mindesmærket for de faldne”, F: 27.3.22 og ”Minde-lunden for de faldne fra Gammel Haderslev Sogn”, M: 3.7.22

⁵⁷ Hansen: 1929, s. 21 og 28, og 1932, s. 39

⁵⁸ ”Mindestensafsløringen i Oksenvad”, M: 1.10.23

⁵⁹ ”Til Minde om de Faldne og de Savnede”, M: 24.5.23, ”Mindestensafsløringen i Vedsted”, H: 30.12.21 og ”Mindestensafsløringen i Jordkær”, H: 8.6.22

som I har maattet gennemgaa i Aarene 1914-18 er sendt jer af Gud for at klare og bekræfte Troen".⁶⁰ Man mener, at man efter krigens gru kan finde trøst hos Gud, og at alene det at tro er en trøst i sig selv: "*(...) for den, der tror paa Gud, er Lidelse aldrig meningsløs, men en Vej fremad, en Vej mod det Lys, der kommer fra Gud.*"⁶¹

Ligeledes søges der trøst i håbet om frelse: "*Han vil forvandle vor Sorg til Glæde i ham, der overvandt Døden og Sorgen, vil vi finde Trøst i den Vished, at vi skal mødes igen.*"⁶² Denne tro på frelse bidrager også til at trøste de efterladte, både igennem håbet om gensynsglæden, men også igennem troen på at deres kære nu er hos Gud. George Mosse mener, at opfattelsen af, at det at tjene sit fædreland igennem krig var det samme som at tjene Gud, dominerede i Tyskland under og efter 1. verdenskrig. Dette skabte en tillid til, at de faldne var frelst igennem deres krigsdeltagelse, hvilket virkede som en trøst for de efterladte.⁶³ Denne retorik ses i forbindelse med afsløringen af mindemærket i Tinglev sogn. Her udtrykkes det budskab, at eftersom soldaterne havde gjort deres pligt, hvilket var at deltage i den krig, der var Guds vilje, var de efterladte forvissede om, at deres kære ville genopstå.⁶⁴ Som allerede nævnt rettede netop denne ceremoni sig hovedsageligt imod tysksindede. At retorikken i denne sammenhæng lægger sig tæt op af, hvad man kunne støde på i Tyskland, er derfor ikke undrende. Den adskiller sig dog fra, hvad man ser i resten af Sønderjylland. Der er det ikke krigsdeltagelsen, men troen på Gud, der sikrer de faldne frelse. Dette ses både i prædikener med budskaber om, at de, der havde fundet Gud på slagmarken, gik døden i møde med et smil, fordi: "*De vidste, at det Liv de mistede, fik de tusindfold igen*"⁶⁵ og på mindestenene: "*Jeg er Opstandelsen og Livet, den som tror paa mig, skal leve, om han end dør.*"⁶⁶ Denne trøst, at de faldne har opnået det evige liv, kommer sammen med håbet om gensynsglæden.⁶⁷

Selve udformningen af mindestenene leder også de efterladtes tanker hen på frelse og evigt liv. Tolv af de sønderjyske mindemærker er formet som et kors, og adskillige andre har en afbildning af

⁶⁰ "Mindestensafsløringen i Sønder-Hygum", H: 11.9.22

⁶¹ "Mindestensafsløringen i Aabenraa", H: 19.11.23

⁶² "Mindestensafsløring i Sønderborg", H: 22.5.23. Samme budskab ses i: "Mindestensafsløringen i Sønder-Hygum", H: 11.9.22

⁶³ Mosse, 1990, s. 77-78

⁶⁴ "Mindestensafsløringen på Tinglev Kirkegaard", H: 14.8.22

⁶⁵ "De Faldnes Minde", M: 13.6.21. Lignede budskaber ses i: "Mindelunden for de Faldne i Gammel Haderslev Sogn", M: 3.7.22 og "Mindestensafsløringen i Skodbord", M: 12.6.22

⁶⁶ Hansen, 1928, s. 51-52, 1930, s. 62 og 1933, s. 56

⁶⁷ "Mindestensafsløringen i Vedsted", H: 30.12.21

et kors.⁶⁸ Kors i mindesmærker er ikke et dansk fænomen, de er ligeledes meget populære i Storbritannien.⁶⁹ Catherine Moriarty mener, at denne brug af kors i mindekulturen ikke havde til formål at symbolisere død, men snarere selvopofrelse og genopstandelse. Af samme årsag er afbildninger af Jesu lidelse i forbindelse med faldne soldater også ofte brugt. Nogle præster i England mener, ligesom i Tyskland, at selve deltagelsen i krigen, var at gøre sin pligt imod Gud, og derfor automatisk ledte til frelse. Andre mente, at det også er et krav, at de faldne var troende for at opnå det evige liv.⁷⁰ Som allerede nævnt sammenlignes de faldne sønderjyders selvopofrelse med Jesu lidelse på korset, men kun enkelte gange, og det er, for det i nærværende opgave gennemgåede materiale, ikke noget man har afbildet. Derudover er den (i hvert fald dansksindede) sønderjyske tolkning, at frelsen udelukkende opnås gennem tro.

Man kunne derfor forsigtigt konkludere, at der i England og især Tyskland gives et større løfte om frelse for de faldne, end hvad man finder i Danmark. Dette kan skyldes forskellen i den daværende politiske situation. I England og Tyskland skal staten forsvare, at de har sendt deres egne borgere i døden for den nationale sag. I Danmark er sagen anderledes, da det for de flestes vedkommende var et fremmed land, nemlig Tyskland, der bad borgerne om at ofre sig. Derfor har man i den dansksindede del af Sønderjylland ikke så stort et behov for at retfærdiggøre krigen, selvom man selvfølgelig ønsker at finde en mening med de lidelser landsdelen har gennemgået. Dette fravær af en politisk national retfærdiggørelse i Danmark kunne derfor være årsagen til, at løftet om frelse er mere moderat her, og at man fokuserer mere på religionen, ved bl.a. at en større del af mindesmærkerne står i forbindelse med kirker.

Formålet med mindeceremonier

National identitet

Til vurderingen af, hvorvidt formålet med erindringsarbejdet har været at trøste de efterladte eller at fremme politiske og institutionelle interesser, vil det først blive diskuteret, i hvilket omfang sidstnævnte har været tilfældet. Dette gøres i tre afsnit, der belyser hhv. den politiske, kirkelige og kulturelle funktion af mindesmærkerne. Til første del vil Jeffrey Alexanders teori om kollektivt traume blive inddraget.

⁶⁸ Hansen, 1928, s. 37-55, 1929, s. 19-36 og 1930, s. 49-68, 1931, s. 22-37, 1932, s. 38-54 og 1933, s. 52-68

⁶⁹ Furlong, Knight og Slocombe, 2002, s. 6

⁷⁰ Moriarty, 1991, s. 68-69 og 72

Jeffrey Alexander skelner imellem individuelt og kollektivt traume. I forbindelse med denne opgave skal individuelt traume forstås som den enkelte soldats lidelser under og efter krigen, samt, især vigtigt for denne opgave, den sorg efterladte står tilbage med efter, at et familiemedlem er faldet i krigen. Kollektivt traume har ifølge Alexander ikke noget at gøre med denne individuelle lidelse, men er udelukkende baseret på, om et kollektiv føler, at dets identitet er truet. Død i krig er ikke nødvendigvis et kollektivt traume, hvis kollektivet tror på, at soldaterne ofrede sig for en god sag. Traumet opstår først, når døden fremstår meningsløs.⁷¹ I forbindelse med Sønderjylland kan man derfor tale om et kollektivt traume, da det ofte her netop fremhæves, at soldaterne kæmpede for en sag, der ikke var deres. Man kunne derfor i Sønderjylland efter krigen sagtens have set krigens mange ofre som meningsløse og ment, at de sønderjyske soldater døde for en nation, de ikke følte sig som en del af, og i kampen imod Ententemagternes sejr, som de ellers ønskede.

Man kan dog, som allerede påpeget, i de gennemgåede taler let se, hvordan flere talere, og især den dansksindede politiker H.P. Hanssen, har forsøgt at skabe et narrativ for at hele dette traume. I stedet for, at den sønderjyske identitet efter krigen var truet, har man formået at skabe et narrativ, der snarere bekræftede den. Man fremstiller den sønderjyske krigsdeltagelse, som ikke bare en kamp for landsdelen og sine sønderjyske landsmænd, men en kamp for at landsdelen kunne blive genforenet med, hvad man anså som sit fædreland, samt at dette fædreland ikke blev indblandet i krigen. Den dansksindede bevægelse har derved formået at bekræfte den ellers truede sønderjyske identitet, ved netop at bekræfte landsdelens danske tilhørsforhold. De har givet den sønderjyske krigsdeltagelse en mening, så tabene ikke længere virkede forgæves. Dette er et vigtigt politisk formål med mindeceremonierne for de faldne.

At det har hjulpet på det kollektive traume, altså haft en politisk funktion, betyder dog ikke nødvendigvis, at det også har hjulpet den individuelle med sorgbearbejdelsen. Det virker logisk, at et narrativ om, at de faldne ikke døde forgæves, men derimod bidrog til, hvad man anså for en god sag, må have været en trøst for de efterladte. Det mener Dan Todman f.eks. var tilfældet.⁷² Adrian Gregory er dog uenig. Han argumenterer for, at retorik om Gud, konge og fædreland ikke kan trøste, men til gengæld at det, at mange mennesker møder op til ceremonierne for at ære de døde og vise sympati med de efterladte, har virket som en trøst og givet de efterladte en følelse af stolthed.⁷³ Uanset om ovennævnte narrativ har virket som en trøst eller ej, kan intentionen jo godt have været at trøste. Præsten udtrykker f.eks. i mindetalen i Sønder-Hygum sogn, efter at have påpeget at for-

⁷¹ Alexander, 2013, s. 3-4

⁷² Todman, 2005, s. 132

⁷³ Gregory, 1994, s. 38-39

målet med krigsdeltagelsen var at holde Danmark fri fra ødelæggelserne, at: ”*Gid dette maa medvirke til at mildne lidt paa sorgen*”.⁷⁴

Få folk tilbage i kirken

En anden institution, der har været indblandet i erindringsarbejdet af faldne sønderjyder, er som allerede nævnt kirken. Ifølge Catharine Moriarty var der i England før krigen faldende besøgstal i kirkerne. Kirken benyttede derfor afsløringen af mindesten som en platform til at opfordre til at fremme det kristne fællesskab.

Om dette også har været tilfældet i Sønderjylland, kan være svært at sige med sikkerhed. Som allerede nævnt er der i mindegudstjenesterne blevet opfordret til at søge trøst i Gud, og denne generelle opfordring har sandsynligvis også haft til hensigt at styrke troen hos menigheden. I nogle tilfælde er det dog meget tydeligt, at præsten benytter sig af lejligheden til at opfordre til en styrkelse af troen og det kristne fællesskab. Et eksempel på dette er provst Nissens tale ved mindestensafsløringen i Gammel Haderslev Sogn. Her siger han: ”*[Der står på stenen] Jeg er Opstandelsen og Livet; men det skal da også tale til de Efterlevende, de Saarede og Sorrigfulde, som enhver der læser det: Sørg for at gemme det i dit Hjerte, saadan at det kan blive en klippe som du bygger dit Livshaab og Frelseshaab paa.*”⁷⁵ Et lignende budskab finder man ved mindestensafsløringen i Aabenraa, hvor Biskop Ammundsen påpeger, at det er godt, at mindestenen er placeret ved kirken for, at den kan være et tegn på evigheden og vidne om at her råder Gud.⁷⁶ Disse to opfordringer er ikke om at finde trøst i sorgen i Gud, men simpelthen opfordringer, om at mindemærkerne i sig selv skal styrke troen og minde om Gud. Ligeledes mindes der ved mindestensafsløringen i Sæd ”(...) om ikke at glemme de Løfter, der dengang [under krigen] var givne, Løfterne om i Fremtiden at leve sit Liv med Gud.”⁷⁷ Disse eksempler giver tilsammen det indtryk, at det i hvert fald i nogle tilfælde ikke kun har været erindringen af de faldne og de efterladtes sorgbearbejdelse, der har været formålet med mindeceremonien, men at præster også har benyttet lejligheden til at fremme den institutionelle interesse, at trække flere besøgende til kirkerne.

⁷⁴ ”Mindestensafsløringen i Sønder-Hygum”, H: 11.9.22

⁷⁵ ”Mindestensafsløring for de Faldne fra Gammel Haderslev Sogn”, M: 3.7.22

⁷⁶ ”Tale ved Afsløring af Mindesmærket for de faldne i Verdenskrigen i Aabenraa”, H: 20.11.23

⁷⁷ ”Mindestensafsløring i Sæd”, F: 14.7.25

Kunstnerisk kulturarv

I diskussionen om hvad det oprindelige formål med at rejse mindesten har været, er det relevant at gå tilbage i aviserne og se på diskussionsindlæg om udformningen af disse sten, for at se hvad der i denne sammenhæng er blevet fremdraget som vigtigt.

Her er stenedes kunstneriske udformning et diskussionsemne. Nogle mener⁷⁸, at stenene bør fungere som et kunstnerisk vidnebyrd til senere tider om samtidens kultur, og derved blive en form for kulturarv.⁷⁹ Det ses bl.a. i citatet: ”*Kun naar Mindet i sin ydre Form fremtræder saadan, at den nulevende og kommende Slægter kan have Glæde af at se paa det, kan det siges at opfylde det Formaal, der tilsigtes naaet ved dets Rejsning.*”⁸⁰ Generelt er der et fokus på mindestenes betydning for kommende generationer, når man diskuterer rejsningen af mindesten.⁸¹ En udtrykker det: ”(...) og det som Fremtiden – et Mindesmærke rejses jo altid for fremtiden – vil sætte størst Pris paa.”⁸² Hvis et mindesmærke rejses for kommende slægter, kan formålet jo ikke være at trøste de nulevende. Men har det centrale ved rejsningen af mindesmærker så været at skabe en varig kulturarv til de næste generationer?

Catharine Moriarty mener, at man fra officiel side i Storbritannien har forsøgt at opfordre til, at mindesmærker for faldne skulle være tiltænkt eftertiden og være en kunstnerisk kulturarv. Hun mener dog ikke, at mindestenene har levet op til denne opfordring. De lokale, der har rejst mindesmærkerne, har haft et helt andet formål, nemlig at hjælpe med en sorgbearbejdningsproces.⁸³

At skabe varig kulturarv kunne selvfølgelig i nogle tilfælde have været et af flere formål med mindekulturen, men det virker dog ikke til at have været et dominerende formål i Sønderjylland. Hvis man ser på selve afsløringsceremonierne fylder stenedes kunstneriske udformning ikke meget i talerne, og eftersom der åbenbart har været et behov for at skrive debatindlæg og påpege, at de gængse mindetavler og mindesten ikke er kunstneriske nok,⁸⁴ kunne det tyde på, at det at skabe kulturarv ikke har været hovedformålet med at rejse mindesmærker for faldne.

⁷⁸ I dette afsnit er der oftest ikke angivet forfattere på artiklerne, derfor kan det kun konkluderes, at fremsatte synspunkt har været til stede, ikke hvem der har fremsat det

⁷⁹ ”Mindesmærker”, F: 23.9.21

⁸⁰ ”De Faldnes Minde”, M: 14.9.21

⁸¹ ”Mindesten eller mindetavle?” H: 24.10.21, ”Mindesmærket i Rødding”, H: 24.5.23 og ”Mindesmærker”, F: 23.9.21

⁸² ”Et Landsmindesmærke for de faldne Nordslesvigere”, F: 10.10.21

⁸³ Moriarty, s. 67-68

⁸⁴ ”Mindesmærker”, F: 23.9.21 og ”De Faldnes Minde”, M: 14.9.21

Individuel sorgbearbejdelse

Som tidligere påpeget minder afsløringsceremonierne for mindesten for faldne sønderjyder på flere måder om et begravelsesritual. Om dette ritual har hjulpet de efterladtes sorgbearbejdelse er dog meget diskuteret i litteraturen om mindesmærker for faldne i 1. verdenskrig. Jay Winter argumenterer for, at det at have et konkret sted at sørge, hjælper de efterladte med at isolere tabet og afgrænse det, man har mistet, fra det man stadig har.⁸⁵ Adrian Gregory argumenterer ligeledes for, at det, at navnet står på mindestenen og bliver læst op ved afsløringen af mindesten samt efterfølgende til jubilæer for våbenhvilen, er et vigtigt led i sorgbearbejdelsesprocessen.⁸⁶ De mener derved, at hovedformålet med rejsningen af mindesten var at trøste de efterladte.

Alex King er uenig. Han mener, at mindestenene og de dertil hørende ceremonier både havde en psykologisk og en politisk funktion. For nogle hjalp ritualer, samt det at have et konkret sted at sørge. For andre var det, at der hvert år ved jubilæer blev revet op i gamle sår, med til at forlænge sorgen. Det samme var det faktum, at den afdøde blev erindret alle steder i byen, og ikke kun på traditionelle steder for sorg, som f.eks. en kirkegård. Han mener, at det, at den dodes tilstedeværelse blev forlænget på den måde, for nogle betød, at jævnlige udbrud af sorg kunne finde sted i op til ti år efter krigens afslutning. Dette var dog ifølge King ønskeligt i datidens samfund. Man så efter krigen erindringen af og sorgen over de døde som moralsk korrekt, og noget man skyldte de faldne, der selv havde opnået en højere moral, ved at gøre deres pligt i krigen. Oprigtigt udtryk for sorg var derfor politisk vigtigt og blev bevidst fremskyndet af erindringsarbejdet.⁸⁷

Hvad der har været tilfældet i Sønderjylland, er igen svært at sige med sikkerhed. Det virker dog mest plausibelt, at man med rejsningen af mindesmærker har forsøgt at lindre sorgen og ikke forlænge den. Som argument kan man påpege, at der i Sønderjylland netop var en større andel af mindesmærker på kirkegårde. De blev derfor forbundet med traditionelle steder at sørge, frem for at dominere i dagliglivet. Samtidig var den politiske situation i Sønderjylland meget anderledes end den King beskriver i England. Han påpeger, at en af grundene til, at man politisk har haft dette behov for gennem udtryk af sorg fortsat at ære de døde, var, at staten havde været stærkt inddraget i at presse de unge til at melde sig i krigen, og at de individer, der havde stået bag dette, efter krigen ofte følte skyld. Denne skyldfølelse kunne i nogle tilfælde formindskes, ved fortsat at ære krigsdel-

⁸⁵ Winter, 1995, s. 113-115

⁸⁶ Gregory, 1994, s. 23

⁸⁷ King, 1998, s. 218-222

tagelsen.⁸⁸ Dette var ikke tilfældet i Danmark, da det var Tyskland der havde tvunget de unge i uniform.

I taler holdt ved mindeceremonier, kan man se, at man ofte har været opmærksom på det faktum, at mindstensafsløringer flere år efter at soldaterne faldt, kunne rive op i gamle sår.⁸⁹ Det virker dog ikke til at have været formålet med ceremonierne. I flere taler påpeger præsten, at enten det, at de faldne gjorde deres pligt for fædrelandet, eller at de ved Gud får frelse, bør trøste de efterladte.⁹⁰ Det kunne man argumentere for har en hhv. nationalistisk eller kristen agenda, men det betyder ikke, at man ikke også oprigtigt har ønsket at trøste. At det at trøste har været formålet, ses klart i talen i Emmerlev sogn, hvor det bliver fortalt, at beboerne selv har ønsket et sted, som de kan frede om, da de ikke kan frede om gravene.⁹¹ Da det altid er lokalbefolkningen, der selv har taget initiativ til mindestenene,⁹² virker det derfor mest troværdigt, at der har været et reelt behov for erindringen, og at det ikke er politiske instanser, der har ønsket at forlænge sorgbearbejdsprocessen. Ligeledes udtaler kunstneren, der har udformet mindesmærket i Aabenraa: *"Det har været mig meget magtpaaliggende, at enhver Fader og Moder, enhver Søn eller Datter kan hente Trøst, Glæde og Opmuntring af at se Mindesmærket"*.⁹³ Kunstnerens udsagn her behøver ikke at være oprigtigt ment, da det kan have været svært at fremsætte det modsatte udsagn åbent i avisen, men det viser, at man alligevel har haft et fokus på trøst i mindekulturen.

Det modsatte synspunkt, nemlig at formålet med mindekulturen ikke har været at trøste, kan man også finde. Det udtrykkes i et debatindlæg, der argumenterer imod, at der overhovedet rejses mindesten i hvert sogn: *"Nej, lad os faa et Landsmindesmærke, uden Navne – for det er ikke dem, det kommer an paa."*⁹⁴ Her udtrykkes det, at erindringen af de faldne er en national affære, og det hverken handler om de enkelte faldne eller de efterladte. Dette er dog kun et debatindlæg, og ser man på det høje antal af mindesten rejst i sognene, lader det ikke, til at hans pointe har fundet genklang i landsdelen. Det viser dog, at holdningen har været der. Men på trods af, at nogle mener, at mindesmærkernes funktion ikke er at trøste, udtrykker det dog heller ikke på nogen måde, at formålet med erindringskulturen har været at forlænge sorgen. Det dominerende synspunkt virker derfor til at

⁸⁸ King, 1998, s. 224

⁸⁹ Se bl.a.: "Til Minde om de Faldne og de Savnede", M: 24.5.23 og "Mindestensafsløringen i Frøsløv", F: 9.12.24

⁹⁰ Se bl.a.: "Mindestensafsløringen paa Tinglev Kirkegaard", H: 14.8.22 og "Mindestensafsløringen i Løjt", H: 15.5.22

⁹¹ "Afsløring af en Mindesten for de faldne fra Emmerlev Sogn", F: 12.9.21

⁹² Adriansen, i Adriansen og Schultz Hansen, (red), 2006, s. 289

⁹³ "Mindesmærke for de faldne i Aabenraa", H: 6.11.22

⁹⁴ "Et landsmindesmærke for de faldne Nordslesvigere", F: 10.10.21

have været, at mindekulturen skulle fremme sorgbearbejdsprocessen, og at befolkningen derfor har ønsket og fundet trøst i at have et konkret sted at sørge samt få navnet på de faldne læst højt med jævne mellemrum.

Konklusion

Vi kan altså konkludere, at der i erindringen af sønderjyske soldater ved afsløringsceremonier af mindsten har været overordnet en nationalistisk og en kristen appel. Man har i ceremonierne henvendt sig hovedsageligt til de dansksindede, og derved forsøgt at give den sønderjyske krigsdeltagelse en dansknational mening. Her har man skabt den tolkning, at sønderjydernes selvopofrelse har medvirket både til landsdelens genforening med Danmark, samt at den endda har bidraget til at holde Danmark neutral i krigen.

Derudover har ritualer ved mindstensafsløringer virket som en form for erstatning for en begravelsesceremoni, især i de tilfælde hvor man ikke har haft et lig at begrave. Præsterne har i ceremonierne lagt vægt på, at menigheden har kunnet finde trøst hos Gud, og man har fremhævet håbet om frelse, og derved et gensyn med dem man har mistet.

Formålet med erindringsarbejdet har både været at trøste, samt at fremme politiske og institutionelle interesser. H.P. Hanssens narrativ, om at den sønderjyske krigsdeltagelse medførte genforeningen, samt holdt Danmark fri af krigen, har både virket som et politisk redskab til at fremme den dansksindede identitet i landsdelen, men det kan også have trøstet de efterladte, at tabet af deres kære har fået en mening, frem for at fremstå meningsløst. Ligeledes virker det sandsynligt at præsterne der prædikede ved afsløringsceremonierne har ønsket at trække flere folk i kirken, og styrke troen i menigheden. Samtidig er opfordringen til at søge trøst i gud, samt det at de efterladte har fået et konkret sted at sørge, og at de faldnes navne jævnligt er blevet læst højt, noget der har trøstet de efterladte. Der er altså et politisk formål med mindeceremonierne, men det er ligeledes sandsynligt at trøst har spillet en markant rolle i mindekulturen, og at skabelsen og afsløringen af mindsten derved har haft til formål at fremme sorgbearbejdsprocessen.

Materialeliste

Trykt kildemateriale

- *Flensborg Avis*, 1920-1925.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1928, årg. 35, s. 37-55.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1929, årg. 36, s. 19-36.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1930, årg. 37, s. 49-68.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1931, årg. 38, s. 22-37.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1932, årg. 39, s. 38-54.
- Hansen, N: "Vore Faldnes Minde", *Sprogforeningens Almanak*, 1933, årg. 40, s. 52-68.
- *Hejmdal*, 1920-1925.
- *Modersmaalet*, 1920-1925.

Trykt litteratur

- Abousnnouga, Gill, Machin, David: "Analysing the Language of War Monuments", *Visual Communication*, 2010, Nr. 2, s. 131-149
- Adriansen, Inge: *Erindringssteder i Danmark: monumenter, mindesmærker og mødesteder*, København, 2010
- Adriansen, Inge og Schultz Hansen, Hans (red.): *Sønderjyderne og den store krig, 1914-1918*, Aabenraa, 2006
- Alexander, Jeffrey C.: *Trauma: A Social Theory*, Cambridge, 2013
- Becker, Annette: "Faith, Ideologies, and the "Cultures of War"" i *A Companion to World War I*, Horne, John (red.), Blackwell, 2010, s. 234-247
- Furlong, Jane, Knight, Lorraine og Slocombe, Simon: "'They shall not grow old': An analysis of trends in memorialisation based on information held by the UK national inventory of war memorials", *Cultural Trends*, 2002, Nr. 45, s. 1-42
- Fussell, Paul: *The Great War and Modern Memory*, New York, 1975
- Gregory, Adrian: *The Silence of Memory: Armistice Day 1919-46*, Oxford, 1994

- Hasse, Ingolf: *Genforeningsstenene i Sønderjylland*, Tønder, 2008
- Hynes, Samuel: *A War Imagined: The First World War and English Culture*, London, 1990
- King, Alex: *Memorials of the Great War in Britain: the Symbolism and Politics of Remembrance*, Oxford, 1998
- Mayo, James M.: *War Memorials as Political Landscape: The American Experience and Beyond*, New York, 1988
- Moriarty, Catharine: "Christian Iconography and First World War Memorials", *Imperial War Museum Review*, 1991, Nr. 6, s. 63-75
- Moriarty, Catharine: "The Absent Dead and Figurative First World War Memorials", *Transactions of the Ancient Monuments Society*, 1995, Nr. 39, s. 8-40
- Mosse, George L.: *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford, 1990
- Prost, Antoine: *In the wake of war: 'Les Anciens Combattants' and French Society*, Oxford, 1992
- Rasmussen, René, "Aviser", I *Sønderjylland A-Å*, Adriansen, Inge, Dam-Jensen, Elsemarie og Madsen, Lennart S. (red), Aabenraa, 2011, s. 31-33
- Søndergaard Bendtsen, Bjarne: "Marselisborgmonumentets mytekonstruktion", *1066*, 2008, Nr. 2, s. 3-12
- Todman, Dan: *The Great War – Myth and Memory*, London, 2005
- Van Ypersele, Laurence: "Mourning and Memory, 1919-45" I *A Companion to World War I*, Horne, John (red.), Blackwell, 2010, s. 576-590
- Winter, Jay: *Remebering War – The Great War Between Memory and History in the Twentieth Century*, New Haven, 2006
- Winter, Jay: *Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European cultural history*, Cambridge, 1995

Hjemmesider

- Den Danske Salmebog Online – "Salmer til begravelse", <http://www.dendanskesalmebog-online.dk/salmertil/9> - besøgt 02.12.16 - kl. 11.11